

Azərbaycan aşıq şeirində müxəmməs

Xanım Mirzəyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: xanim102@mail.ru

Annotasiya. Azərbaycan aşıq yaradıcılığı yazılı ədəbiyyat üçün qaynaq rolu oynadığı kimi, yazılı ədəbiyyat da aşıq şeiri üçün əvəzsiz söz xəzinəsi olmuş, onun mövzu, süjet, forma və janr baxımından zənginləşməsində böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Klassik ədəbiyyatdan aşıq şeirinə keçmiş bir sıra janrlar vardır ki, onlar aşıqların repertuarında özünə geniş yer tutmuş, onun yeni-yeni formaları yaranmışdır. Bu baxımdan klassik şeir janrlarından olan müxəmməs Azərbaycan aşıq şeirində özünəməxsus inkişaf yolu ilə diqqəti cəlb edir. Məqalədə aşıq yaradıcılığında istifadə edilən müxəmməs janrının forma, vəzn xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir, onun aşıq şeirinə məxsus ritm, ahəng, vəzn və şeir vahidi qazanması, yeni-yeni forma və növlərinin yaranması kimi məsələlərə diqqət çəkilir. Ayrı-ayrı aşıqların əsərlərindən götürülən nümunələr əsasında müxəmməs janrının aşıq şeirində qazandığı xüsusiyyətlər üzə çıxarılır. Aşıq şeirində müxəmməs janrına aid konkret nümunələr əsasında onun forma və növləri haqqında ətraflı şəkildə bəhs olunur.

Açar sözlər: janr, müxəmməs, heca vəzni, əruz vəzni, qafiyə, rədif

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 03.05.2023; qəbul edilib – 26.05.2023

Mukhammas in Azerbaijani ashug poetry

Khanim Mirzayeva

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Folklore of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: xanim102@mail.ru

Abstract. Azerbaijani ashug creativity has been a source for written literature and written literature has also been an invaluable vocabulary for ashug poetry and it has been of great importance in enriching the subject in terms of plot, form and genre. There are a number of genres passed from classical literature to ashug poetry, they have taken a wide place in the repertoire of the ashugs, and new forms of it have been emerged. In this regard mukhammas, one of the genres of classical poetry attracts attention with its unique development in Azerbaijani ashug poetry. In the article is examined the forms, meter features of mukhammas used in ashug poetry, attention is attracted to issues such as its acquisition of the rhythm, harmony metre, unit of poem belonging to ashug poetry and the emergence of new forms and types. The features that the genre of mukhammas acquired in ashug poetry are revealed based on examples brought from the works of individual ashugs. On the basis of specific examples belonging to mukhammas genre, in ashug poetry it is dealt with its form and types in detail.

Keywords: genre, mukhammas, syllabic meter, aruz meter, rhyme, radif

Article history: received – 03.05.2023; accepted – 26.05.2023

Giriş / Introduction

Azərbaycan aşıq yaradıcılığı özünün rəngarəng janr, forma və növ özəllikləri ilə həm şifahi xalq ədəbiyyatından, həm də divan şeirindən seçilir. Aşıq yaradıcılığında lirik növ tarixən aparıcı olmuşdur. Hətta aşıq yaradıcılığının məhsulu olan dastanlarda epik təhkiyə ilə lirik təqdimat vəhdət təşkil etmiş, onda lirik növün müxtəlif janrlarından istifadə edilmişdir.

Azərbaycan aşıq şeiri uzun bir tarixi təkamül prosesi keçmiş, onun yeni poetik biçimləri və çeşidləri meydana çıxmışdır. Aşıq şeiri divan ədəbiyyat ilə qarşılıqlı əlaqədə olmuş, biri digərinin inkişafına təsir göstərmişdir. Bu baxımdan aşıq şeirində işlək olan müxəmməs, müsəddəs, divani, qəzəl, meracnamə, nədhiyyə, minacat və digər bu kimi janr və növlər bilavasitə qeyd edilən təsirin nəticəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Əsas hissə / Main Part

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatına məxsus olan və işləklik baxımından geniş yayılmış janrlardan biri müxəmməsdür. Müxəmməs ərəb mənşəli janr kimi Şərq ədəbiyyatında olduqca işləkdir və aşıq yaradıcılığına da divan şeirindən keçmişdir. Bunu həm janrın adı, həm də formal göstəriciləri (hər bəndin 5 misradan ibarət olması, qafiyə quruluşu, adətən, əruz vəznində yazılması) bir daha təsdiqləyir. Aşıq şeirinə məxsus müxəmməslərdə də, demək olar ki, qeyd edilən forma xüsusiyyətləri gözlənilir: qafiyə quruluşu *aaaaa, bbbba, cccca, ...* şəklində olur, sonuncu bənddəki misraların birində aşığın adı verilir.

Nədənsə, AMEA-nın müxbir üzvü, folklorşünas Azad Nəbiyev müxəmməsin aşıq şeirinə xalq poeziyasından gəldiyini daha düzgün hesab edir [9, s.252]. Ancaq danılmaz faktıdır ki, müxəmməs klassik Şərq ədəbiyyatına məxsus bir janrdır və özündə ona məxsus forma xüsusiyyətlərini ehtiva edir.

Divan ədəbiyyatındakı müxəmməslərdən fərqli olaraq, aşıq şeirində müxəmməslər, əsasən, 10 misralıq bəndlər şəklində verilir. Bunun əsas səbəbi isə müxəmməslərdə hər misranın, bir qayda olaraq, 15 və ya 16 hecadan ibarət olması və onların ifası zamanı misranın bütövlükdə, bənəfəsə oxumağın çətinliyi ilə bağlıdır. Məhz bu səbəbə görə, aşıqlar müxəmməslərin misralarını melodiyanın ritminə uyğun olaraq, iki hissəyə bölməklə ifa etməli olurlar.

“Aşıq sənətində “Müxəmməs” saz havası ilə müxəmməs şeir biçimi özlüyündə bir eyniyyəti

ifadə edir. Bu sıradan olan “Baş müxəmməs”, “Orta müxəmməs”, “Atlı müxəmməs”, “Bəhri-təvil”, “Şirvan müxəmməsi” kimi havaların melodik təbiəti şux, oynaq, harmonik ritm sərgiləyir və müxəmməs poetik mətnini tamamlayır. Klassik ədəbiyyatın müxəmməs formasından fərqli olaraq, aşıq sənətində bu forma saz havasının ruhuna köklənmiş olur” [7, s.170].

Müxəmməs janrının aşıq şeirində özünəməxsus inkişaf istiqaməti vardır. Belə ki, divan ədəbiyyatından fərqli olaraq, aşıq şeirində müxəmməsin bir sıra yeni növləri yaradılmışdır, məsələn: cığalı müxəmməs, qoşayarpaq müxəmməs, ayaqlı müxəmməs və s. Eləcə də, öncə qeyd edildiyi kimi, adətən, aşıqların yaratdığı müxəmməslərdə hər bənd ifanın tələbi ilə formal olaraq 10 misradan ibarətdir. Bu zaman bəndlər *abcbbdbbb* şəklində qafiyələnir: yəni birinci misralar sərbəst, ikinci misralar isə həmqafiyə olur. Aşıq şeirində müxəmməslər, adətən, rədifli olduğundan, birinci bənddən fərqli olaraq, sonrakı bəndlərin axırıncı misrasında rədif kimi işlənən söz təkrarlanır. Həmin müxəmməslərdə rədiflərin müxtəlif formalarından istifadə onların ifası zamanı ritm, ahəng və melodikliyi daha da artırır.

Aşıq şeirində yer alan müxəmməslərin vəzn xüsusiyyətləri üzərində xüsusi dayanmağa ehtiyac vardır. Belə ki, tədqiqatçıların bir qismi aşıq şeirindəki müxəmməslərin heca vəznində [4, s.292; 5, s.364; 9, s.253;], digər bir qismi isə əruz vəznində olduğunu qeyd edir [7, s.167].

Professor Məhərrəm Qasımlı, haqlı olaraq, yazır: “Aşiq ədəbiyyatının poetik mətnlərində türk dilinin akustik və melodik tələbinə uyğun olaraq heca vəznini aparıcı mövqeyə malikdir. Divan ədəbiyyatından gələn divani və müxəmməs kimi şeir şəkilləri isə əruz vəznindədir. Əslində, buradakı əruz vəznini də bir xeyli dərəcədə heca təmayüllüdür. Buna görə də divan şairlərinin qələmə aldıkları müxəmməs və divanilərlə aşıqların – saz şairlərinin düzüb-qoşduqları eyni şeir biçimləri arasında xeyli fərqin olduğunu asanlıqla müəyyənləşdirmək mümkündür. Saz havasının melodik biçimlərindən gələn ritmik dinamika aşiq divani və müxəmməslərində ərəb-fars tərkiblərinin fəal müdaxilə etməsi imkanının qarşısını alır” [6, s.473].

Aşiq şeirində müxəmməs janrında yazılmış örnəklər də ilk baxışda heca vəznli şeir təəssüratı yaratsa da, əslində, onlarda daha çox “heca təmayüllü” (M.Qasımlı) əruz özünü büruzə verir. Mərhum folklorşünas Mürsəl Həkimov müxəmməslərdə misraların bütöv şəkildə 16, bölünmüş şəkildə isə 8+8 hecadan ibarət olduğunu qeyd edir [5, s.364-365]. Müəllif hətta folklorşünas Sədnik Paşayevin “İlk aşiq müxəmməsi yaradıcıları onun misralarını bölərkən hər beytdə misranın biri 7, o biri 8 hecalı və yaxud, əksinə, biri 8, o biri 7 hecalı olarmış” [10, s.41-42] fikrinə irad tutur və bunu aşiq şeiri toplayıcıları və nəşirlərinin qüsuru kimi dəyərləndirir [5, s.365-366]. Halbuki aşiq şeirində olan müxəmməslər üzərində aparılan tədqiqatlar Sədnik Paşayevin qeyd etdiyi fikri təsdiqləmiş olur. Belə ki, müxəmməslərinin bir çoxunda 7+8 heca forması müşahidə edilir. Məsələn, Molla Cümənin “Baxın” rədifli müxəmməsinin birinci bəndinə nəzər salaq:

Eşidin, ay dostlarım, (7)
Çəkdiyim əgqanə baxın. (8)
Naməyə qılın nəzər (7)
Nə yazmış divanə baxın. (8)
Açıban gözləriniz (7)
O yana, bu yanə baxın. (8)
Gələndə cümə günü (7)
Ol gözəl insana baxın. (8)
Camalın pərtovuna (7)
Siz olun pərvanə baxın. (8) [8, s.260]

Göründüyü kimi, müxəmməsin təqdim olunan ilk bəndi bütünlüklə 7+8 heca şəklindədir. Müxəmməsin digər bəndlərdə də eyni vəziyyət müşahidə edilir. Bu isə onu göstərir ki, aşiq şeirində olan müxəmməslərdə iki misra birlikdə 15 hecadan da ibarət ola bilər. Belə bir faktın özü bir daha göstərir ki, aşiq şeirindəki müxəmməslərin bəndlərində misra sayı formal olaraq 10-dur. Əslində isə, hər bənddəki iki misra birlikdə müxəmməsin bir misrasını təşkil edir ki, bu da aşiq müxəmməslərində hər bəndin beş misradan ibarət olduğunu təsdiqləyir. Çünki elə bir şeir forması yoxdur ki, ondakı misraların biri 7, digəri isə 8 hecadan ibarət olsun. Molla Cümənin yuxarıda birinci bəndi təqdim olunan “Baxın” rədifli müxəmməsi əruzun rəməl bəhrinin 9-cu növünə, *fA 'ilAtün (fə 'ilAtün) fə 'ilAtün fə 'ilAtün fə 'ilün* ölçüsünə uyğun gəlir. Eləcə də Aşiq Ələsgərin el gözəlinin tərifinə həsr olunmuş məşhur “Mələk” rədifli müxəmməsinin ilk bəndinə diqqət edək:

Mən səni bənzətmişəm (7)
Huriyə, qılmana, Mələk! (8)
Baxışın canlar alır, (7)
Qəmzən çəkir qana, Mələk! (8)
Qaşın qüdrətdən çəkilib, (8)
Oxşayır kamana, Mələk! (8)
Xalının bir dənəsin (7)
Vermərəm cahana, Mələk! (8)
Üzün görüb ayrı düşən (8)
Qalar yana-yana, Mələk! (8) [2, s.146-147]

Təqdim edilən bu nümunədə isə toplanma və nəşr zamanı yol verilən xətlər özünü göstərir ki, bu da vəznini pozmuş olur. Üçüncü (əslində ikinci) misranın ilk sözünün “Baxışın” kimi verilməsi vəzn baxımından qüsurlu yaradır. Belə ki, həmin söz misranın ilk təfiləsinin *fə 'ilAtün*, yəni iki qısa, iki uzun heca şəklində olmasını tələb edir. Aşiq Ələsgərin əsərlərinin bəzi nəşrlərində “Baxışın” sözü “Gözlərin” şəklindədir ki, bu da birinci misranın ilk təfiləsinə (*fA 'ilAtün*, yəni uzun, qısa, uzun, uzun heca) tam uyğun gəlir və vəzn pozuntusunu aradan qaldırır. Eləcə də “Xalının bir dənəsin” misrasındakı “dənəsin” sözü “dənəsin” şəklində olarsa, vəzn pozuntusu aradan qalxar. Qənaətimizə görə, bu da toplama zamanı yol verilən xəta kimi dəyərləndirilməlidir.

Aşıq Ələsgərin bu müxəmməsi rəməl bəhrinin ikinci növündə, *fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilAtün fA'ilün* ölçüsünə uyğun gəlir. Aşıqların yaratdığı müxəmməslərin çoxunun məhz rəməl bəhrinə uyğun olması həmin bəhrin intonasiya baxımından heca vəznə ilə yaxınlıq təşkil etməsi ilə bağlıdır.

Aşıq müxəmməslərinin nəşrində bir neçə vəziyyət müşahidə olunur. Öncə verilən nümunələrdən görüldüyü kimi, müxəmməslərin nəşrində 15 hecalı misranın iki yerə bölünərək 7+8 formasında verilməsi daha geniş yayılmışdır. Amma bəzi nəşrlərdə aşıqların çap olunmuş müxəmməslərinin 10 misrada, yəni yarımmisralar şəklində deyil, bütöv misralar – beş misradan ibarət bəndlər şəklində verilməsinə də rast gəlinir ki, bu da klassik ədəbiyyatdakı müxəmməslərlə eyniyyət təşkil edir. Məsələn, iki cildlik “Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr” kitabının hər iki cildində müxtəlif aşıqlara aid verilən bütün müxəmməslər 5 misralıq bəndlər şəklindədir. Amma ayrı-ayrı aşıqların əsərlərindən ibarət nəşrlərdə isə həmin müxəmməslərin misraları ikiyə bölünərək 10 misradan ibarət bəndlər kimi verilir. Məsələn, Aşıq Ələsgərin “Gözələ” rədifli müxəmməsi aşığın əldə olan əsərlərini əhatə edən nəşrdə 10 misrada [2, s.138-139], “Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr” kitabının ikinci cildində isə klassik ədəbiyyatda olduğu kimi, 5 misralıq bəndlər şəklində verilir:

*Canımı qurban eləram, bir belə tər lan gözələ,
Hal bilən, şirin gülən, dosta mehriban gözələ,
Boy uca, gərdən mina, zülfü pərişan gözələ,
Dolanır mürği-ruhum, olubdu mehman gözələ,
Xəstəyəm, yalvarıram həkimi-Loğman gözələ.*

[3, s.34]

Təqdim olunan bəndin birinci misrasında vəznə pozuntusu vardır. Belə ki, bəndin digər misraları 15 hecalı olduğu halda, birinci misra 16 hecalıdır. Misradakı birinci söz “*Canımı*” deyil, “*canı*” şəklində olarsa, vəznə pozuntusu aradan qalxmış olar. Bu da toplanma və yazıyaalma zamanı yol verilən xətalardan biri kimi özünü göstərir.

2020-ci ildə Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin xətti ilə çapdan çıxmış “Aşıq divaniləri və müxəmməsləri” kitabında isə tamamilə fərqli bir

vəziyyət müşahidə olunur. Belə ki, bu kitaba daxil olan müxəmməslərdə bir bütöv misra iki yerə bölünməyə də, onun davamı kimi verilən hissələr yeni sətirdə kiçik hərflə başlayan yarımmisralar şəklində verilir. Fikrimizcə, aşıq müxəmməslərinin nəşrində belə bir forma daha uğurludur və janrın əsl mahiyyətini əyani şəkildə özündə əks etdirir. Örnək olaraq Xəyyam Mirzənin (1885-1922) “Gözəl” rədifli müxəmməsindən verilən aşağıdakı nümunəyə diqqət edək:

*Arif olan, bilin çəkib,
bu sinəmə dağı gözəl,
Bülbül kimi gəşt eləyib,
dörd dolanıb bağı gözəl.
Görəni başdan eləyir
hüsnünün varağı, gözəl.
Xəstə ki, hələ xəstədir,
öldürürsən sağı, gözəl.
Xudam səni xəlq eləyib
aşıqlara yağı, gözəl. [1, s.269]*

Göründüyü kimi, əslində, hər misrası 16 hecadan ibarət olan müxəmməs 8+8 şəklində yarımmisralara bölünmüşdür. Yeni sətərə keçirilən səkkiz hecalıq hissənin kiçik hərflə verilməsi onun əvvəlki yarımmisranın davamı olmasını əyaniləşdirir.

Qeyd edildiyi kimi, aşıq şeirində müxəmməs janrı özünəməxsus inkişaf yolu keçmiş, klassik ədəbiyyatdan fərqli olaraq, onun həm forma-şəkil, həm də məzmunca bir sıra yeni örnəkləri yaratmışdır. Bu baxımdan bəzi aşıqların yaradıcılığında rast gəlinən cığalı müxəmməslər xüsusilə diqqətəlayiqdir. “Aşıq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri” kitabında bu forma haqqında yazılır: “Cığalı müxəmməs – ənənəvi aşıq müxəmməsinin (beşliyinin) dördüncü misrası ilə beşinci misrası arasında zəncirləmə tərzində beş hecalı doqquz misra yerləşdirməklə düzəlir. Həmin beş hecalı doqquz misra (bəzən az da ola bilər) cığabəzək hesab edildiyindən, bu səpkidə qurulan müxəmməsə “cığalı müxəmməs”lər, bəzi hallarda “cığalı zəncirləmə müxəmməs” adı verilir” [7, s.63]. Aşıq Hüseyn Cavanın (1916-1985) “Görmüşəm” cığalı müxəmməsindən bir bəndə diqqət edək:

Qara gözlər qaş altından

*sərxoş durub xumar baxır,
Əbrişin qaşlar çəkilir,
kırpıqlar nizə tək çaxır;
Gah qaş atır, gah göz vurur,
aşıqın yandırır, yaxır.
Eşq əhlinin ürəyindən
nələr keçir, nələr axır:
Alsam murazım,
susmaz avazım,
əlimdə sazım.
Dilsiz danışar.
bülbul tək coşar,
min nəğmə qoşar.
Yar camalına,
xəttü xalına,
huş, kamalına.
Xəstələrə şafa verən
budur dərdlərin dərmanı.*

[1, s.317-318]

Nümunədən də görüldüyü kimi, müxəmməsin dördüncü misrası ilə beşinci misrası arasına beş hecalı doqquz misralı cığa bəndi əlavə edilmişdir. Cığa bəndinin qafiyələnməsi *aaabbbccc* şəklindədir. Cıqalı müxəmməslərdə cığa bəndi 8, 6, 5, 4 misradan da ibarət ola bilər.

Aşıq yaradıcılığında “zəncirləmə” adlı bir forma da vardır. “Zəncirləmədə hər bir bəndin son sözü ya olduğu kimi, yaxud da tərkib halında özündən sonrakı bəndin əvvəlinə keçid şəklində zəncirlənir” [7, s.206]. Belə bir formaya aşıq müxəmməslərində də rast gəlirik.

Aşıq müxəmməslərində başqa forma və biçimlər də vardır. Bu baxımdan zəncirləmə cıqalı müxəmməslər daha diqqətəlayiqdir. Aşıq Hüseyn Şəmkirlinin (1811-1891) “Bu gələn” rədifli zəncirləmə cıqalı müxəmməsinə nəzər salaq:

*Həzərat, bircə baxın,
canlar alandı bu gələn.
Gözləri cəllada dönüb,
ismi Qaytandı bu gələn.
Özü bir səxa kanı,
adil divandı bu gələn.
Özü gül, saçı sünbül,
yaqut-Yəməndi bu gələn.
yaquta bənzər yanaq,
mərmərə bənzər buxaq.,
bir aya bənzər qabaq,*

*kövsərə bənzər ayaq,
ağ gülə bənzər ayaq,
Qoy bassın gözüüm üstə,
qucmalı candı bu gələn. [1, s.176]*

Göründüyü kimi, təqdim edilən nümunədə “yaqut” sözü müxəmməslə cığa bəndini bir-birinə zəncirləmişdir, bağlamışdır.

Aşıq yaradıcılığında rast gəlinən qoşayarpaq müxəmməslər də diqqətəlayiqdir. Folklorşünas Mürsəl Həkimov qoşayarpaq müxəmməs haqqında yazır: “Aşıq şeirinin bu formasında yalnız misralar, beytlər deyil, həm də misra tərkibində misraqırımının birinci tərəfi ilə ikinci tərəfin bütün bənd davamı daxili qafiyələrlə bir-birini tamamlamasını da gözləməlidir. Bu qəbil daxili çarpaz qafiyə sistemi şeirin həm sayə oxunuşunu, həm də saz kökü, pərdə gəzişmələrində aşıqın ləfzini şirinləşdirir. Oynaq ritm yaradır. Hələlik yeganə nümunəsi əlimizdə olan Köçəsgərli Aşıq Əlinin “Getmə” rədifli qoşayarpaq müxəmməsinə nəzər salaq” [5, s.370-371]. Müəllif belə bir qeyddən sonra adını çəkdiyi beş bənddən ibarət şeiri bütünlüklə verir. Ancaq aşıq şeiri nümunələri üzərində aparılan müşahidələr və çap olunan yeni nəşrlər göstərir ki, qoşayarpaq müxəmməsə digər aşıqların yaradıcılığında da rast gəlinir. Örnək olaraq Aşıq Hüseyn Mayılın (1900-1970) “Yaraşır” rədifli qoşayarpaq müxəmməsinin birinci bəndinə diqqət edək:

*Qaşu qəmər, gümüş kəmər, qurşayıb belə
yaraşır,
Üzündə xal, dodağı bal, xam şəkər dilə yaraşır,
Bir bəri bax, bəyaz buxaq, darçına, hilə
yaraşır,
Dərin kamal, güllü dəsmal, al, gözəl ələ
yaraşır,
Ay qabağa, gül yanağa, yanağı gülə yaraşır.
[3, s.257]*

Yaxud Aşıq Nəcəf Əlimərdanlının (1899-1946) seçilmiş şeirləri içərisində də “Ağrın alım” və “Gözəl” rədifli iki qoşayarpaq müxəmməs vardır. Həmin müxəmməslərdən birinin ilk bəndini nəzərdən keçirək:

*Bax bəri, asta yeri, adı Gilə, ağrın alım!
Şəhla gözün, qəmər üzün bənzər gülə, ağrın*

alım!

Gümüş əzdir, düymə düzdür, incə belə, ağrın

alım!

*Ay sona, qəddi mina, qonsan gölə, ağrın alım!
Səhər təzə, gəlsin biza, gülə-gülə, ağrın alım!*

[3, s.302]

Göründüyü kimi, təqdim edilən nümunələrdə şeirin əsas qafiyəsi ilə yanaşı, misra daxilində də qafiyələr işlənmişdir. Bu isə klassik Şərq poetikasında “mudavvar” adlanan fiqura uyğun gəlir. İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığında bunun gözəl nümunələri işlənmişdir.

Aşıq yaradıcılığında bəndləri çox yarpaq qafiyəli müxəmməslərə də rast gəlinir. Bu baxımdan Şirvan aşığı Məlikballı Qurbanın (1790-1865) “Gəlib” rədifli müxəmməsi diqqətəlayiqdir:

*Gül yanaq, ləldən ağ,
şəmi çıraq, şimşad ayaq,
Tər buxaq, əlvan otaq,
çağ damağ, gözləri zağ,
Sinəsi ağ, əsdiri sağ,
bir bu sayaq bağına dağ,
Yox fəraq, durmaz qırağ,
açmış qucaq, əymiş budağ,
Sərvi bağ, eylər nəcağ,*

bir mürşidi-xuban gəlib. [1, s.170]

Aşıq şeirində yaranan müxəmməslər mövzu və məzmununa görə də rəngarəngdir. Onları mövzu baxımdan belə təsnif etmək olar: 1. El gözəllərinin tərifli; 2. Əxlaqi-nəsihətəməz fikirlərin təbliği; 3. Dini müqəddəslərin mədhi; 4. Mərdliyin, igidliyin tərənnümü; 5. İctimai eyiblərin tənqidi; 6. Tapmacanı xatırladan qıfılbənd müxəmməslər və s. Yuxarıda təqdim edilən örnəklərin, demək olar ki, hamısı el gözəllərinin tərifinə deyilmiş müxəmməslərdəndir. Ayrı-ayrı aşıqların yaradıcılığında isə qeyd edilən mövzulara aid çeşidli sənət örnəkləri vardır. Məsələn, Molla Cümənin “Mədəd” rədifli müxəmməsi meracnamə səciyyəli olub dini müqəddəslərə həsr edilmişdir:

*Gecə-gündüz duam budur
Cabbar Cəlildən mədəd.
Axır zaman peyğəmbəri
Rəsul Xəlildən mədəd.
Dörd səhabə, dörd məlaik,
Doğru rahdə bizim üçün
Olan dəlildən mədəd.
Adəmin cəsədi yoğrulan
O abi-gildən mədəd.* [8, s.341]

Yaxud Aşıq Ələsgərin “Kimi” və “Deyin” rədifli müxəmməslərində el qəhrəmanı Dəli Alının mərdliyi, igidliyini vəsf olunur.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, aşıq müxəmməsləri ilə tanışlıq göstərir ki, klassik ədəbiyyatdan aşıq şeirinə gələn müxəmməs janrının forma-şəkil, quruluş və qafiyə baxımdan bir sıra yeni-yeni nümunələri yaranmış, hər bir aşıq öz yaradıcılığında ondan özünəməxsus üslubda bəhrələnmişdir.

Son olaraq qeyd edə bilərik ki, aşıq yaradıcılığında işlək olan klassik ədəbiyyata məxsus janrların özünəməxsus xüsusiyyətlərini, qazandığı yeni poetik biçimləri və çeşidləri üzə çıxarmaq, onların aşıq şeirində tutduğu yeri, həm də aşıq şeiri janrlarının tarixi poetikasını öyrənmək baxımdan da önəmlidir.

Ədəbiyyat / References

1. Aşıq divaniləri və müxəmməsləri (Tərtib edənlər: M.Qasımlı, M. Allahmanlı, A.Məmmədli). – Bakı: ADMU, 2022.
2. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. – Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
3. Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr. 2 cildə, II cild. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
4. Əfəndiyev, P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. – Bakı: Elm və təhsil, 2012.

5. Həkimov, M. Azərbaycan aşıq şeir şəkilləri və qaynaqları. – Bakı: Maarif, 1999.
 6. Qasımlı, M. Folklor və ədəbiyyat araşdırmaları. – Bakı: Elm və təhsil, 2017.
 7. Qasımlı, M., Allahmanlı, M. Aşıq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri. – Bakı: Elm və təhsil, 2018.
 8. Molla Cümə. Əsərləri. – Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
 9. Nəbiyev, A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. 2 hissədə, II hissə. – Bakı: Elm, 2006.
 10. Paşayev, S. Ağdabanlı Qurban və müasirləri. Namizədlik dissertasiyası. – Bakı, 1969.
-

Мухаммас в азербайджанской ашугской поэзии

Ханум Мирзоева

Доктор философии по филологии

Институт фольклора НАНА. Азербайджан.

E-mail: xanim102@mail.ru

Резюме. Как ашугское творчество Азербайджана служит в роли источника письменной литературы, так и письменная литература является неисчерпаемой сокровищницей словесности, имеющей важнейшее значение в обогащении ашугской поэзии темами, сюжетами, жанрами, формами. Ряд жанров, перешедших из классической литературы в ашугскую поэзию, занимает широкое место в репертуаре ашугов, создавая в нём всё новые и новые формы. В этом отношении мухаммас, как один из жанров классической поэзии, привлекает внимание своеобразным путем развития в азербайджанском ашугском стихосложении. В статье рассматриваются формы, ритмические особенности жанра мухаммас, с присущими ашугской поэзии ритмом, мелодикой, размером, обретая значение единицы стихосложения, вопросы образования новых видов и форм. С привлечением образцов из произведений разных ашугов выявляются качества жанра мухаммас в ашугской поэзии. На конкретных примерах по жанру мухаммас обстоятельно говорится о его формах и видах в ашугской поэзии.

Ключевые слова: жанр, мухаммас, ритм хеджа, ритм аруз, рифма, редиф